

УДК

811.111'42

ДО ПИТАННЯ ПРО ІДЕНТИФІКАЦІЮ СОЦІАЛЬНОЇ РОЛІ „ЗАКОХАНИЙ/ЗАКОХАНА”

О.В Ємельянова, канд.філол.н.

Для сучасної лінгвістичної парадигми визначальним є принцип антропоцентризму, згідно з яким усі лінгвістичні явища розглядаються з точки зору людського фактора [1; 2]. Сучасне мовознавство зосереджене на вивченні мови як людського способу буття у світі, воно досліджує людину як мовну особистість [3], творця дискурсу у всій складності психологічних, соціальних, гендерних, ідеоетнічних та вікових чинників, що обумовлює а к т у а л ь н і с т ь даного дослідження.

Об'єктом дослідження виступають поняття статусу та ролі в процесі міжособистісної комунікації. Предметом аналізу є концептуальне трактування та термінологічне визначення даних понять. Мета дослідження полягає у ідентифікація соціальної ролі „закоханий/закохана”.

Кожна мовна особистість у спілкуванні наділена комунікативними, соціальними та психологічними ролями, сукупність яких створює варіанти мовленнєвої поведінки, втілюючись у нескінченому розмаїтті висловлювань та дискурсів [4, с. 66]. Нова інтегративна прагматика розглядає учасників мовленнєвої взаємодії у розмаїтті усіх їх ознак, що є прагматичними перемінними, серед яких виокремлюють перемінні першого порядку: комунікативно-позиційні ролі учасників (мовець, адресат, слухач) та перемінні другого порядку: а) соціальні; б) психологічні ознаки комунікантів [5, с. 188].

Соціальні ознаки носіїв мови належать до факторів зовнішньої лінгвістики, які здійснюють безпосередній вплив на процеси текстотвору та текстосприйняття [4, с. 67].

Для сучасних лінгвістичних досліджень [6; 7], актуальним є акцентування уваги на наявності певного ряду соціальних перемінних, що виступають у

якості регуляторів процесу міжособистісної мовленнєвої взаємодії. Соціальна дистанція та влада вважаються найбільш вагомими в цьому аспекті.

Характер соціальної дистанції аналізується у термінах горизонтального та вертикального вимірів міжособистісних комунікативних відносин.

Горизонтальну соціальну дистанцію визначаємо слідом за А.В. Ярхо [8, с. 47] як ступінь знайомства, близькості та інтимізації відносин між комунікантами. З точки зору даного параметру характеру міжособистісних відносин, мовленнєва взаємодія між закоханими є віддзеркаленням близькості, довірчості відносин, що знаходить безпосереднє відбиття у неформальному характері спілкування.

Вважаємо, що горизонтальна соціальна дистанція у міжособистісному спілкуванні є константним комунікативним параметром у тому сенсі, що вона залишається незмінною в межах певного комунікативного епізоду.

Вертикальна соціальна дистанція являє собою більш складну сукупність соціальних вимірів, серед яких найвагомішими є соціальний статус та влада.

Для сучасних лінгвістичних досліджень характерним є активне використання термінів та понять інших дисциплін. Так, поняття статусу, запозичене з соціології, означає позицію індивіда у соціальній системі суспільства, що визначається згідно з певними ознаками, такими як приналежність до соціальної групи, рівень освіти, професія, посада, стать та вік [7, с. 134]. Рольовий план статусу проявляється в тому, що статус узагальнює безліч соціальних ролей [6, с. 11]. Складність феномену ролі робить її визначення досить непростим. У літературі зустрічаються різні інтерпретації цього терміну. Згідно з точкою зору Р. Лінтона, роль – це динамічний аспект статусу. Індивід у суспільстві займає певний статус, пов'язаний з іншими статусами. Коли індивід здійснює свої права та обов'язки, що витікають з його статусу, він виконує певну роль [9, с. 113]. Роль – це відносно постійна та внутрішньо пов'язана система вчинків/дій, що є реакціями на поведінку інших осіб, та протікають у відповідності з більш чи менш чітко встановленим зразком дій, яких очікує група від своїх членів, – вважає Я.Щепанський [10, с.

71]. І.С. Кон визначає роль як функцію, нормативно схвалений суспільством зразок поведінки, очікуваний від кожного, хто займає певну соціальну позицію. Те, на скільки поведінка особи відповідає суспільним чи груповим очікуванням, є критерієм оцінки виконання ним даної соціальної ролі [11, с. 23]. Л.П.Крисін розуміє роль як форму суспільної поведінки людини, що обумовлена його положенням (а) у деякій соціальній групі, (б) в деякій ситуації спілкування [7, с. 128].

Існує декілька типів класифікації ролей. У. Герхардт [12], наприклад, виділяє *статусні, позиційні та ситуаційні ролі*. Вчений розуміє *статусні ролі* як “спадкові”. Тобто це ролі, які індивід отримує від народження (статева роль, расова, етнічна, національна, роль громадянина певної держави), чи ті, які він неминуче проходить протягом життя (вікові та інш.), – ролі, які зазвичай міняються нечасто (приналежність до певного віросповідання, соціального класу, прошарку). Для програвання цих ролей немає необхідності володіти певною позицією – це безпозиційні ролі. Статусні ролі дають можливість виконувати ряд позиційних ролей та одночасно зобов’язують володіти певними позиційними ролями. Досить часто приналежність індивіда до певної соціальної страти відкриває чи, навпаки, закриває доступ до позиційних ролей. У.Герхардт вважає, що *позиційна роль* – це роль, що передбачає володіння відповідною позицією. В.І.Карасик визначає позиційні ролі як такі, що віддзеркалюють відносини взаємної нерівності згідно з висхідною та нисхідною лініями [6, с. 11]. Розвиваючи ідею У. Герхарда, О.Л. Антинескул та Г.С. Двинянинова зазначають, що статусні ролі реалізуються у позиційних ролях у тому сенсі, що вони означають якість, “модус” активізованої позиційної ролі [13, с. 17]. У порівнянні зі статусними та позиційними ролями *ситуаційні ролі* регулюють процес безпосередньої взаємодії між індивідами, які є володарями певних позицій та статусів. Ситуаційні ролі не є формалізованими, вони допускають вільне “програвання”, широку експлікацію особистісних інтересів. Вони надають індивіду можливість збереження особистісної ідентичності, яка присутня у дуже невеликій мірі чи зовсім відсутня під час виконання статусних

та позиційних ролей. Таким чином, *ситуаційні ролі* – це відносно фіксовані стандарти поведінки та діяльності, неув'язані з певними позиційними ролями. Для соціалізації і особливо для вербальної соціалізації оволодіння ситуаційними ролями є суттєво важливим. Науковці зазначають, що ситуаційні ролі засвоюються та програються у відповідній “статусній редакції”, тобто залежно від статі, віку, приналежності до певного соціального прошарку та культурно-історичної спільноти [13, с. 17-18].

Р.Линтон [9] пропонує виокремлювати ролі активні та латентні, чи приховані: індивід одночасно є носієм різноманітних ролей, але в певний момент він у змозі активно виконувати лише одну роль. Саме вона і буде активною, інші залишатимуться латентними, хоча кожна з них є потенційно активною залежно від обставин.

Соціальна та позиційна ролі комунікантів є факторами комунікативного статусу, що визначається О.Г. Почепцовим як комунікативні права та обов'язки учасників мовленнєвої взаємодії та її реалізації. Комунікативний статус – величина комплексна, оскільки її характер визначається декількома факторами, найважливішими серед яких є: 1) комунікативна роль; 2) соціальний статус адресанта й адресата; 3) його психологічний статус; 4) конвенції, які регулюють інтеракцію, 5) тип реалізованого адресантом мовленнєвого акту [14, с. 41-42]. Ці фактори зумовлюють мобільність комунікативного статусу, який може бути вищим, нижчим чи рівним в обох комунікантів. Учасник інтеракції, який має більше комунікативних прав і менше комунікативних обов'язків, має вищий комунікативний статус, його позиція в дискурсі є домінантною. На противагу цьому позиція комуніканта з меншим комунікативним статусом (менше комунікативних прав і більше обов'язків) є субординованою. Якщо обидва комуніканти мають однаковий комунікативний статус, то їх відносини в дискурсі є рівнозначними.

Мовленнєве вираження статусу адресата-закоханого/закоханої в художньому дискурсі розуміється нами як віддзеркалення комунікативних прав та обов'язків адресата, обумовлених рядом факторів, серед яких найбільш

вагомими є його рольовий модус, комунікативна позиція, тип реалізованого комунікатором мовленнєвого акту, конвенції, що регулюють процес інтеракції.

Під рольовим модусом адресата-закоханого/закоханої ми розуміємо стійкий шаблон поведінки, що включає дії, думки та почуття людини.

Комунікативна позиція (термін запропонований Ф.С. Бацевичем [15, с. 110]) віддзеркалює характер актуалізованого суб'єктного досвіду (его-стани Дитини, Батька, Дорослого), представленого внутрішніми (психологічними) характеристиками людини, притаманними їй споконвічно.

Відповідно до типів рольових відносин, усі ситуації спілкування поділяються на симетричні (ролі комунікантів рівні) та асиметричні (роль одного з комунікантів є вищою за роль іншого) [16, с. 135-136]. Найтиповішою формою рольової взаємодії людей є пари соціальних ролей, організовані у такий спосіб: роль першого комуніканта є вищою, ніж роль другого; роль першого комуніканта є нижчою за роль другого; ролі обох комунікантів є рівними.

Соціальна роль одного комуніканта вище за соціальну роль іншого, якщо в деякій соціальній групі чи ситуації спілкування останній залежить від першого [7, с. 128-129].

У даному дослідженні ми кваліфікуємо ролі закоханого та закоханої як активні, статусні та ситуаційні. На нашу думку ситуаційна роль закоханий/закохана є співположною константною характеристикою процесу мовленнєвої взаємодії між закоханими.

Як зазначалося, соціальна дистанція та влада є найбільш вагомими соціальними перемінними, що виступають регуляторами процесу міжособистісної інтеракції. Влада як здатність визначати соціальну реальність та задавати правила її функціонування в першу чергу спирається на мову та реалізується у мовленнєвих взаємодіях [17]. Феномен влади має безпосередній зв'язок з поняттями контролю та впливу [18].

Незважаючи на те, що поняття кохання та влади здаються взаємовиключними, оскільки почуття кохання нівелює наявні між закоханими

соціальні розбіжності (наприклад, соціальний стан, вік, освіта і т. і.), взаємовідносини між закоханими завжди передбачають баланс/дисбаланс влади [19, с. 162].

Фактор влади в коханні може проявлятися в аспекті досягнення різних, але взаємопов'язаних цілей, а саме: прагнення до володіння коханим/коханою; прагнення зберегти власні права та автономію; прагнення до домінування; прагнення отримати максимум з того, що готовий віддати Інший (особливо коли перший спалах почуттів вже вщух) [19: 164].

Домінування та покірність постають як інструменти влади, що сприяють досягненню головної мети – володіння коханим/коханою. Покірність з боку закоханого/закоханої є віддзеркаленням відчуття потреби в Іншому як джерелі сили, в той час як домінування експлікує потребу у коханому/коханій як об'єктивному гаранті власної сили. У будь-якому випадку закоханий/закохана відчуває безпосередню залежність від Іншого [19: 164].

Діалогічний дискурс між закоханими віддзеркалює динамічний характер фактору влади: відносини домінування та підпорядкування конструюються в процесі спілкування.

Якщо ситуаційна роль закоханий/закохана є константною співположною характеристикою процесу мовленнєвої взаємодії, то статичною диференціюючою характеристикою акту інтеракції між закоханими виступає гендер.

Сучасні науковці розглядають гендер як системну характеристику соціального порядку, яка постійно відтворюється як у структурах свідомості, так і в структурах міжсуб'єктної взаємодії [20; 21]. Враховуючи високу проникаючу здатність гендера, його розглядають як квазіроль, що пронизує усі інші рольові специфіки [21, с. 147-173].

Згідно з точкою зору О.Л. Бессонової, “гендер є мисленнєвим конструктом або моделлю, що введено для більш адекватного та коректного опису проблем статі й розмежування його біологічних та соціокультурних функцій” [20, с. 252].

Поняття “гендер” віддзеркалює певне уявлення про систему ролей, відносин, стереотипів поведінки, які прийняті між чоловіками та жінками, що склалися в даному соціумі. Визначаючий фактор цих уявлень не є біологічним. Це є прояв соціальних, політичних та економічних контекстів.

Поділяємо точку зору сучасних лінгвістів, стосовного того, що фактор гендеру не варто абсолютизувати, а слід розглядати його в сукупності з іншими соціо-прагматичними характеристиками ситуації спілкування [20, с. 383].

У процесі інтеракції адресат постає в усьому розмаїтті соціальних та психологічних ознак, які є прагматичними перемінними. Кваліфікація ролі закоханого/закоханої як активної, статусної та ситуативної дозволяє ідентифікувати її як співположну константну характеристику процесу мовленнєвої взаємодії, в той час як гендер виступає статичною диференціюючою характеристикою акту інтеракції між закоханими. Перспективним є дослідження експлікації таких соціальних перемінних, як соціальна дистанція та влада з точки зору вербальних та невербальних репрезентацій.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Кубрякова Е.С. Эволюция лингвистических идей во второй половине XX века (опыт парадигмального анализа) // Язык и наука конца XX века. – М.: Изд-во РГГУ. – 1995. – С. 144-238.
2. Селіванова О.О. Актуальні напрямки сучасної лінгвістики (аналітичний огляд). – К.: Фітосоціоцентр, 1999. – 147 с.
3. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. – М.: Наука, 1987. – 263 с.
4. Формановская Н.И. Речевое общение: коммуникативно-прагматический поход. – М.: Рус. яз., 2002. – 216 с.
5. Фролова І.Є. Специфіка актуалізації соціальних ознак комунікантів у конфліктному дискурсі // Вісник Харків. нац. ун-ту ім. В.Н.Каразіна. – 2004. – № 635. – С. 188-191.

6. Карасик В.И. Язык социального статуса. – М.: Институт языкознания РАН, 1992. – 330 с.
7. Крысин Л.П. Социальный компонент в семантике языковых единиц // Влияние социальных факторов на функционирование и развитие языка. – М.: Наука. – 1988. – С. 124-143.
8. Ярхо А.В. Неуверенность как языковой и социопрагматический феномен в современном англоязычном диалогическом дискурсе: Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. – Харьков, 2004. – 257 с.
9. Linton R. The Study of Man. An Introduction. – New York: Appleton -Century - Crofts, 1936. – 503 p.
10. Щепаньский Я. Элементарные понятия социологии / Пер. с польск. – М.: Прогресс, 1969. – 287 с.
11. Кон И.С. Социология личности. – М.: Политиздат, 1967. – 383 с.
12. Gerhardt U. Rollenanalyse als kritische Soziologie. – Berlin: Neuwied, 1971. – 408 S.
13. Антинескул О.Л., Двинянинова Г.С. Статусные роли говорящих и их речь (на материале английского языка). – Пермь: Пермский ун-т, 1998. – 96 с.
14. Почепцов О.Г. Комунікативний статус як параметр мовленнєвої взаємодії // Мовознавство. –1989. – № 4. – С. 40-45.
15. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики. – К.: Видавничий центр “Академія”, 2004. – 344 с.
16. Белл Р. Социолінгвістика. Цели, методы и проблемы: Пер. с англ. – М.: Международные отношения, 1980. – 318с.
17. Gals S. Between speech and silence: the problematics of reseach on language and gender // Gender at the Crossroads of Knowledge: Feminist Anthropology in Postmodern Era. – Berkeley: University of California Press, 1991. – P. 175-203.
18. Brown P., Gilman A. Pronouns of power and solidarity // Language and Social Context. – 1960. – P. 252-282.

19. Person E. Dreams of Love and Fateful Encounters. The Power of Romantic Passion. – London: Penguin Books, 1989. – 384 p.
20. Бессонова О.Л. Оцінний тезаурус англійської мови: когнітивний і гендерний аспекти: Дис. ... д-ра філол. наук. – Донецьк, 2002. – 463 с.
21. Здравомыслова Е., Темкина А. Социология гендера // Введение в гендерные исследования: В 2т./ ХЦГИ. – Санкт-Петербург: Алетейя. – 2001. – часть 1. – С. 147-173.

К ВОПРОСУ О ИДЕНТИФИКАЦИИ СОЦИАЛЬНОЙ РОЛИ «ВЛЮБЛЕННЫЙ/ВЛЮБЛЕННАЯ»

Статья посвящена анализу понятий статуса и роли в межличностном общении. Роль влюбленного/влюбленной квалифицировано как активную, статусную, ситуативную. Данная роль (влюбленный/влюбленная) - совпадающая константная характеристика процесса речевого взаимодействия, в то время как гендер выступает статической дифференцирующей характеристикой акта интеракции влюбленных.

Ключевые слова: статус, роль, речевое взаимодействие, влюбленный/влюбленная.

ДО ПИТАННЯ ПРО ІДЕНТИФІКАЦІЮ СОЦІАЛЬНОЇ РОЛІ „ЗАКОХАНІЙ/ЗАКОХАНА”

Стаття присвячена аналізу понять статусу і ролі у міжособистісному спілкуванні. Роль закоханого/закоханої кваліфіковано як активну, статусну, ситуативну. Дана роль (закоханий/закохана) є співположною константною характеристикою процесу мовленнєвої взаємодії, в той час як гендер виступає статичною диференціюючою характеристикою акту інтеракції між закоханими.

Ключові слова: статус, роль, мовленнєва взаємодія, закоханий/закохана.

TO THE QUESTION OF SOCIAL ROLE “LOVER” IDENTIFICATION

The article deals with the analysis of the terms “status” and “role” in interpersonal communication. The role “lover” is qualified as active, status, situational. This role is identical constant characteristic, while gender is static differentiating characteristic of the lovers’ interaction.

Key words: status, role, interaction, lover.

Ємельянова, О.В. До питання про ідентифікацію соціальної ролі "закоханий/закохана" [Текст] / О.В. Ємельянова // Культура народів Причорномор'я, 2008. - № 142. - Т.1. - С. 237-239.